

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра філософії та політології

КУРСОВА РОБОТА
ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ

на тему:

**“ЕТНОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЇ ТА ЇЇ ЕВРИСТИЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ В ОСМИСЛЕННІ НАЦІЄТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ”**

Студентки II курсу групи ПОЛ -21

Гац Марії

Керівник: доктор політичних наук,

професор Рудакевич О. М.

Тернопіль – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ЕТНОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЇ ТА ЇЇ ВІДМІННІСТЬ ВІД ІНШИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДЛЯ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ.....	4
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ НАЦІЇ.....	13
РОЗДІЛ 3 ПРОЦЕС ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ.....	16
РОЗДІЛ 4 ДІАЛЕКТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА МОДЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ, ЯКА БУДЕ СФОРМОВАНА ЗГОДОМ.....	20
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	29

Вступ

Актуальність проблеми – наукова. Етнополітична концепція нації та етнополітичний процес в Україні є надзвичайно актуальними та важливими на сучасному етапі.

Етнонаціональні процеси та рухи завжди виступали могутнім чинником розвитку цивілізації. На початку нового, третього тисячоліття вони не лише зумовили докорінні зміни як регіонального, так і глобального масштабу, а й призвели до величезних конфліктів і жертв.

Для сучасної епохи характерне тяжіння до національної суверенізації в органічній єдності із забезпеченням гармонізації етнічних інтересів і потреб на основі демократичних, гуманістичних принципів, загальнолюдських вартостей. І цілком очевидно, що від того, як розвиватимуться ці процеси, як етнополітика різних держав зможе забезпечувати прогнозування й регуляцію останніх, значною мірою залежатимуть майбутнє людства, його перспективи як неповторного феномена у Всесвіті.

Націогенез - це якісні зрушення самосвідомості та самоорганізації етносу, який стає нацією. Головна відмінність між етносом, що не досягнув стадії нації та етносом - нацією полягає в тому, що просто етнос, на відміну від етносу - нації не усвідомлює свою єдність в межах власної етнічної території, має несформовані національні інтереси, а тому і нездатний створити незалежну національну державу. В період формування нації відбуваються такі етносоціальні і етнополітичні процеси, які пасивну етнічну свідомість розвивають в активну національну. Національна свідомість різниться від етнічної активним державницьким управлінням. Тому стрижневим питанням націотворення є політична самоорганізація етносу, а головним завданням стає здобуття незалежності та будівництво національної держави. Витворення та кристалізація відповідних суспільних ідей, поширення їх у суспільстві, практичне їх втілення, будівництво відповідних суспільних інститутів, формування та функціонування багатопланової професійної культури та ряд інших факторів є також важливими складовими націогенезу.

Стрімке зростання національної самосвідомості серед українського народу, яке відбулося як в середині країни так і по за її межами, спрямували сучасних науковців на визначення орієнтирів національного державотворення, на зосередженні уваги на таких поняттях як «етногенез», «нація» та «націогенеза», що і окреслило актуальність даного дослідження. Жодна свідомо нація не може сформуватися без досвіду минулого. Ось чому так важливо узагальнити наукові здобутки етносоціології з націотворчих процесів.

Об'єкт дослідження: сучасна українська нація та її теоретичне осмислення.

Предмет дослідження: етнополітична концепція нації та її пізнавальний потенціал в осмисленні націєтворчого процесу в Україні.

Мета моєї роботи — розкрити зміст етнополітичної концепції нації та охарактеризувати на її основі стан та перспективи розвитку української нації.

Завдання моєї роботи:

- розкрити зміст етнополітичної концепції нації та проаналізувати її відмінність від інших теоретичних підходів для осмислення сутності національного феномену;
- охарактеризувати сучасний стан української етнічної нації;
- проаналізувати процес зародження та формування української політичної нації;
- розкрити взаємозв'язок та взаємодію української етнічної та політичної нації в сучасній українській державі та окреслити модель української модерної нації.

1. Етнополітична концепція нації та її відмінність від інших теоретичних підходів для осмислення сутності національного феномену

Вітчизняна і світова націологія понад два століття наполегливо шукає

відповіді на питання про сутність національного феномену. Ця наука, як і будь-яка інша, спочатку має здолати емпіричний етап свого розвитку – період нагромадження фактичних даних та їх опрацювання з тим, щоб вийти на побудову теоретичної моделі нації. Визначення національної спільноти, які домінують у вітчизняній літературі, найчастіше обмежені переліком основних очевидних рис об'єкта дослідження. Вони доступні для спостереження й оцінки національних спільнот, але залишають без відповіді питання про їхню сутність.

З початку XIX ст. у націології запанував концептуальний дуалізм регіонального характеру. Науковці й політики Західної Європи та Північної Америки дотримуються політичної версії національного феномену, а Центральної і Східної Європи – етнічної. Час від часу спалахує полеміка про те, на чиєму боці правда. Ця розбіжність поглядів давно втомила диспутантів і вони змирилися з тим, що кожен з них має рацію. Втім, якщо існує один базовий термін «нація» для означення різного типу спільнот, то й сутність відповідного явища теж має бути однією. Інакше кожна нація стає спільнотою принципово іншого типу, володіючи й особливою сутністю. То чому б не створити, крім західно- та східноєвропейської моделей нації, ще й азійську, африканську чи південноамериканську? Ось чому, визнаючи специфіку націй у регіонах світу, особливо тих, що належать до різних цивілізацій, і кожної з націй зокрема, все-таки варто продовжити дослідження цього питання, долаючи усталені стереотипи, ідеологічну упередженість і теоретичний нігілізм.

Ряд науковців (І. Кресіна, В. Крисаченко, М. Степико, О. Хорошилов та ін.) обґрунтовують необхідність розбудови в Україні нації політичного типу [8; 14; 15; 17]. З такою ідеєю виступає більшість ліберальних партій України. Втім, в Україні є науковці і політики, які дотримуються думки про змішану модель нації – українську етнополітичну націю як певну реальність і майбутнє українського соціуму. «...Українська нація – зауважує відомий етнолог В. Кафарський, – відродилась як нація етнополітична і саме на етнічній (посиленій політичним чинником) основі має відбуватись її подальший розвиток» [6, с. 53].

Але до ідеї поєднання етнологічної та політичної теорій нації чимало

вітчизняних дослідників ставляться критично. Так, І. Кресіна, відстоюючи політичну модель модерної української нації, зазначає: «Спроби компромісу (йдеться про «спробу поєднати головні пріоритети етнічної та політичної концепцій нації і відповідних моделей» – О. Р.), на нашу думку, не мають продуктивної основи. Адже одна справа – сума ознак у теоретичному визначенні

нації і зовсім інша – концепція нації, що має стати основою етнополітики держави, низки законодавчих актів, документів теоретичного і практичного характеру» [8, с. 344], [19, с. 57-58].

Це – матеріали статті «Принцип, що розкриває сутнісну ознаку національних спільнот» доктора політичних наук та доцента Рудакевича Олега Михайловича.

Мета статті – обґрунтувати концепцію, яка б на новому теоретико-методологічному рівні поєднала політичну й етнологічну теорії нації і дала змогу сформулювати модель національної спільноти з ознаками універсальності.

Одним з виявів теоретичного рівня усвідомлення національного феномену є намагання сформулювати т. з. «національний принцип» – загальне правило формування і розвитку націй, яке діє, з одного боку, як об'єктивна закономірність у сфері національного, а з другого – є керівництвом до дії суб'єктів історичного процесу. Так, Е. Ренан, один із фундаторів психологічної теорії нації, зазначав: «Нація – це душа, духовний принцип. З двох речей, які є властиво однією, складається душа, цей духовний принцип. Одна в минулому, друга – в майбутньому. Одна – це спільне володіння багатим спадком, друга – спільна згода, бажання жити разом, користатися спільним і надалі неподільним спадком» [13, с. 118]. Е. Гелнер розпочинає працю «Нації та націоналізм» (1983 р.) фразою, яка стосується «націоналістичного принципу». «Націоналізм – зазначає він, – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися» [3, с. 29]. Вчений звертає увагу на факти порушення цього принципу, наприклад, «коли правителі політичної одиниці належать до нації, до якої не належить більшість підданих» [3, с. 29], [19, с. 58].

Для творчого переосмислення етнологічної та політичної теорій нації, пошуку їх спільної основи вони застосували загальну теорію самоорганізації. Її перевага – вона охоплює всі форми руху матерії, у т. ч. біологічну й соціальну. Їхня гіпотеза полягає в тому, що національний принцип відображає органічну єдність двох способів самоорганізації соціуму – етнічного (етнокультурного) та політичного, яка має наслідком принципово новий самоорганізаційний механізм – національний, а результатом його дії є новий тип людської спільності – нація. Розглянемо етнічний та політичний способи самоорганізації соціуму, їх взаємодію та взаємозв'язок.

Етнічність виявляє особливі ознаки, «іншість» того чи іншого народу, які значною мірою зумовлюють та підтримують його консолідоване й автономне існування. Феномен етнічності тісно пов'язаний з культурою спільноти, адже

вона завжди унікальна і тому має істотний етнічний потенціал. Проте етнічність – поняття ширше, оскільки, по-перше, включає й несоціальні (біологічні, географічні) за суттю явища і процеси, а по-друге, крім культури, етнічні функції виконують також етнічна пам'ять, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічна ідеологія тощо [19, с. 58-59].

Етнологічна наука та похідні від неї дисципліни виробили низку понять, які, на їхню думку, розкривають сенс і механізми генези, організації та самоорганізації етносів, їхнє самоврядування, самовідтворення і самотрансформацію. Основні категорії, поняття й терміни, що висвітлюють їх, такі:

а) інструментарій етнічної самоорганізації: мова; етнічні цінності, символи, міфи, звичаї, традиції, ритуали, стереотипи; етнічна пам'ять, свідомість, самосвідомість, етнонім, мораль, досвід, культура, етнічна картина світу, етнічна ідеологія; непотизм, антропологічні, расові ознаки етносу, етногенетика; адаптований етносом ландшафт, етнічний ареал тощо;

б) форми етнічної самоорганізації: плем'я, народність, нація; етнічна категорія, етнічна структура, етнічна асоціація, етнічна спільнота; етнофор, етнікос, етнографічна група, етнічна меншина, етносоціальний організм,

етнополітичний організм, суперетнос; етнічна автономія тощо;

в) способи етнічної саморегуляції: етнічна адаптація, етнокультурний трансфер; потестарність, етноцентризм, етнократія, етнополітика, етнополітичний менеджмент; етнічний конфлікт, етнічна самоідентифікація, етнічна толерантність/інтолерантність, міжетнічна комунікація, ксенофобія, генетичні механізми саморегуляції, соціобіологічні закономірності;

г) форми етнічного самовідтворення: етнічна соціалізація, етнічна культура як матриця етнічного відтворення; культура міжетнічного спілкування; біогенетичне самовідтворення, соціобіологічні механізми репродуктивності;

д) етнічна генеза, самотрансформація: антропогенез, соціогенез, етногенез, етнічне відродження, розвиток етносу, етнічна адаптація; етнічна сепарація, етнічна інтеграція, етнічна консолідація; трансформація форм етнічності, етнічна модернізація, етнокультурний трансфер, історичні форми етнічності [14].

До основних явищ і процесів етнічної самоорганізації насамперед належить етнічна картина світу, яка представлена в етнічній свідомості, етнічній самосвідомості й етнічній культурі, а також етнічна самоідентифікація, етноцентризм, авто- і гетеростереотипи тощо.

Серед найважливіших самоорганізаційних процесуальних характеристик етнічності – самоідентифікація її членів як спосіб існування та відтворення основних етнічних ознак народу. Значення етнічності, за словами американського науковця П. Браса, полягає саме в етнічній ідентичності, суть якої в суб'єктивному, символічному застосуванні групою людей деяких аспектів культури для того, щоб виокремлювати себе серед інших груп [1, с. 263]. Етнічна група, яка самоідентифікує себе, є, таким чином, «суб'єктивно самосвідомою спільнотою» (П. Брас), що встановлює певні критерії для входження в групу та виходу з неї. Лише за цією ознакою етнічність може бути визначена як спосіб соціальної самоорганізації [20, с. 59-60].

Послідовно дотримуючись ідеї про те, що нація – це етнічна спільнота, ними сформульовано етнічний принцип, який розкриває сутність та механізм

формування і розвитку етнічних спільностей [14]. Цей принцип як фундаментальний закон етнології вказує на те, що етнічні спільноти – племена, народності, нації – виникають і зазнають змін в результаті органічного поєднання біологічних і соціальних способів самоорганізації людських спільностей, їх коеволюції, що триватиме, поки існує homo sapiens на планеті Земля. З огляду на це доцільно вести мову й про етнічність, притаманну нації (національну етнічність), а також про етнічні властивості політичної та правової культур.

Перехід до націй як нового типу етнічних таксонів пов'язаний з виникненням політичної сфери життєдіяльності людей, а отже, держави і права, що засвідчило генезу принципово нового способу самоорганізації. Враховуючи це, націю можна визначити як людський соціобіологічний організм, який виник, функціонує і розвивається шляхом поєднання етнічної та політичної самоорганізації на певній території планети. Таким чином, нація «вписується» у загальну ідею етнічного принципу і разом з тим потребує його нової концептуалізації на стадії формування національних спільнот [19, с. 60].

Для розгляду суті політичної самоорганізації спочатку з'ясуємо сутнісні риси політичного об'єднання людей. У зв'язку з цим зауважимо, що останнім часом проблема концептуалізації політичного співтовариства стала об'єктом уваги вчених [7; 9]. Як слушно зауважує російський дослідник В. Кот, «...ідея політичного співтовариства здається очевидною. Однак ця очевидність ще не творить наукового поняття, яке дало б змогу виділити об'єкт пізнання політичної науки» [7, с. 104].

Узагальнюючи погляди науковців на особливості політичних спільнот та звертаючи увагу на ті аспекти, що пов'язані з національними утвореннями, виокремимо суттєві риси політичного співтовариства.

- Члени самоорганізованого політичного співтовариства мають політичні права і обов'язки, добровільно виконують їх, виявляючи ініціативу.
- Характеризується певною самосвідомістю (усвідомленням ознак свого формування, цілей тощо) та ідентифікує себе в середовищі подібних утворень.

Політична етнічність, яка формується на основі політичної культури, дає змогу співтовариствам відмежовуватись від інших утворень і консолідуватись на засадах солідарності, спільних норм життєдіяльності, політичних цінностей і цілей. • Політичне співтовариство як суспільний феномен передбачає спільну політичну діяльність, виходячи з поділу праці між своїми членами, наявності органів управління і влади, засобів примусу для дотримання членами громади встановлених норм і обов'язків.

- Істотно впливає на діяльність своїх членів у інших сферах суспільного життя – економічній, соціальній, релігійній тощо, діє як координуюча і спрямовуюча сила; політичне співтовариство також об'єднує зусилля з іншими півтовариствами – виробничими, культурно-освітніми тощо, співпрацює з ними для блага територіальної громади.

- Політична самоорганізація співфункціонує з етнічною (етнокультурною) підсистемою соціуму. Якщо перша забезпечує переважно вертикальну інтеграцію соціуму, то друга (етнічна, етнокультурна, етносоціальна) – горизонтальну. В результаті поєднання політичної та етнічної самоорганізації виникає ефект національного соціуму – формується нація як органічна універсальна спільнота. Завдяки формуванню власної держави вона забезпечує суверенітет на контрольованій території та в міжнародних відносинах.

Важливо також звернути увагу на феномен т. з. політичного націоналізму. Його започаткувала Велика французька революція XVIII ст., яка стала виявом протесту народу проти застарілого суспільного ладу та прогнилої монархічної форми правління. За таких умов концепт нації посідає перше місце як фундаментальна політична категорія. Вважається, що для такої нації значення мають не стільки етнокультурні особливості членів спільноти, скільки громадянські права усіх, хто населяє французьку державу. «Для тих, хто творив французьку революцію – зазначає Ю. Каменка, – ...нація була політично-адміністративною одиницею, сукупністю осіб, які могли б спільно брати участь у політичному житті завдяки тому, що розмовляли однією мовою і були етнічно споріднені» [5, с. 223]. Отже, громадянський чи політичний націоналізм як

ідеологія справді робить наголос на політичних якостях нації. Разом з тим відзначається роль етнічних атрибутів для функціонування оновленого політичного організму: мови, традицій, етнокультурної спорідненості тощо.

Вітчизняні дослідники здебільшого не звертають належної уваги на той факт, що т. з. етнічна та політична нації – не є «чисті», суто етнічні та політичні спільності. Усі вони «змішані» з двох причин: 1) завдяки сутнісному чиннику, згідно з яким будь-яка нація – це поєднання політичних та етнічних засад; 2) через історичні обставини, коли формування новітніх націй відбувалося чи то на етнічній, чи на політичній основі, доповнившись згодом іншим – політичним чи етнокультурним – чинником [13, с. 98–99], [19, с. 61–62].

Співвідношення концептуальних моделей політичної та етнічної націй, їх взаємозв'язок можна зобразити так: «Кінцеві точки відрізка ЕП символізують ідеальні гіпотетичні моделі етнічної та політичної спільності, коли в них відсутній протилежний компонент самоорганізації: в етносі – політичний, у політичному співтоваристві – етнічний. Такі спільноти нежиттєздатні: етнос, позбавлений політичного складника, перебуває у стані т. з. «етнічної маси» (І. Франко), а держава без культурної основи може утримуватися лише суворими законами й силовими засобами. Точки А і Б характеризують відповідно етнічну та політичну нації, які мають необхідний мінімум іншого способу самоорганізації, що дає змогу цим спільностям забезпечувати більш-менш стабільне й демократичне функціонування. Стрілка «1» означає формування етнополітичної нації, в якій етнокультурна самоорганізація має давню історію і є домінуючою щодо політичної (наприклад, польська чи угорська нації), а стрілка «2» – генезу політикоетнічної нації, яка заснована передусім на політичних чинниках життєдіяльності (наприклад, американська та канадська нації). Точка Р характеризує націю, в якій політичні та етнічні способи самоорганізації врівноважені. Реально існуючі нації розташовані на відрізку АБ. Точка, що відповідає певному станові нації, може переміщатися вправо чи вліво залежно від впливу внутрішніх або зовнішніх чинників».

Коли ж національна держава охоплює основний державотворчий етнос і

національні меншини та коли в момент утворення держави вже існувала етнічна нація домінуючого етносу, то в такому соціумі відбуватиметься два націєгенетичні процеси: 1) зміцнення та розвиток базової етнічної нації і 2) формування модерної нації з усіх етнонаціональних груп, що населяють державу, яку можна кваліфікувати як політичну націю. Ці два націєтворчі процеси накладаються один на одного, взаємодіють між собою, в результаті чого формується нація змішаного типу – етнополітична нація. Саме це характеризує етнополітичну динаміку в суверенній Україні, яка за типологією етнополітичних географів зараховується до «переважно моноетнічних держав». У таких державах понад 80 % території – ареал розселення одного етносу за наявності порівняно невеликих ареалів компактно розселених етнічних меншин. При цьому частка державотворчого етносу в абсолютній чисельності населення становить 65 %, а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер (Білорусь, Молдова, Румунія, Словаччина, Туреччина, Фінляндія, Франція та ін.). В Україні, за даними перепису населення 2001 р., етнічні українці становили 77,8 % і були в більшості майже на 95 % території держави. Тоді ж показник етнотериторіальної мозаїчності дорівнював 0,10, що характерно для етнічно моноареальних держав [4, с. 59, 222–223].

Динаміку української етнічної та політичної націй також можна зобразити так: «Українська етнічна нація завдяки сформованій національній культурі та наявності власної держави й інститутів громадянського суспільства (патріотичних партій та громадсько-політичних організацій) перебуває в точці У1 і ця точка продовжує переміщатися у напрямку до точки Р, що означає зростання політичної зрілості й організованості етнічних українців. Українська політична нація, яка цілеспрямовано почала формуватися в суверенній Україні, перебуває у точці У2, і ця точка, хоч і повільно, також переміщається до точки Р. Етнокультурна самоорганізація політичної нації є функціонуванням набутого у спільній життєдіяльності досвіду і традицій народами, які проживають на українській етнічній території тривалий час. Окрім того, етнокультурна сфера

політичної нації містить цінності української етнічної нації та національних меншин, а також загальнолюдські цінності, щодо яких досягнуто консенсусу в спільному житті. Політична самоорганізація української політичної нації також базується на державній владі й місцевому самоврядуванні, адже Україна як національна держава разом з тим є загальнонародною демократичною державою, тобто державою всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності. Слід також мати на увазі функціонування і взаємодію політичних та політизованих інститутів, створених як окремими етнічними групами, так і спільними зусиллями громадян різних національностей. Між точками У1 і У2, що символізують українську етнічну та українську політичну нації, існує певна динамічна рівновага, яка відповідає співвідношенню політичних сил та досягнутому компромісу між етнонаціональними групами в Україні. Однак ця рівновага може набувати нового змісту внаслідок розвитку цих національних утворень або перебувати у кризовому стані, якщо етнічна та політична нації розвиватимуться всупереч засадам однієї з них. Саме така криза виникла, коли

певні політичні сили у парламенті за підтримки органів державного управління прийняли закон про засади мовної політики, що підриває повноцінність української мови як державної і загрожує і українській етнічній нації, і консолідованому існуванню української політичної нації. Важливо підкреслити, що просування українського соціуму до точки Р не означає розмивання української етнічної нації і національних меншин. Навпаки, в умовах демократії вони утверджуватимуть свій етнокультурний та політичний статус, хоча більшою мірою відбуватиметься взаємодія і взаємозбагачення етнонаціональних культур та формування спільних механізмів політичної самоорганізації».

Про поєднання етнічного та політичного «концептуальних вимірів» у функціонуванні нації зауважує Е. Сміт. «Як дивитись концептуально – зазначає він, – нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські і територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку

в різних пропорціях. Саме завдяки багатовимірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями і рухами, не втрачаючи власного характеру» [15, с. 24–25]. Попри все, Е. Сміт у своїй етнологічній концепції нації наголошує на тому, що етнос і нація – це «дві окремі концепції і дві різні історичні формації» [15, с. 49]. Якщо в Е. Сміта етнос передує нації і становить її основу, то наша принципова позиція полягає у тому, що нація, незалежно від того – формувалася вона з народності чи з державної спільноти – є етнічною спільнотою вищого рівня етносоціоцивілізаційного розвитку людства.

Слід вкотре підкреслити, що політичний та етнічний (етнокультурний) компоненти національної спільноти, поєднуючись, зумовлюють синергійний ефект, суть якого в тому, що їх спільне функціонування істотно перевищує окремо взяті етнічну та політичну самоорганізацію. Політична система нації, її головний інститут – національна держава – сприяє національній мові як необхідному засобу комунікації членів спільноти, надаючи їй статусу державної; держава, її освітня система, ЗМІ, військо, органи державного управління та місцевого самоврядування здійснюють важливу роботу з формування національної свідомості та історичної пам'яті народу, утвердження ідей, цінностей, принципів державного та суспільного ладу.

З іншого боку, етнокультурна система озброює політичне співтовариство та його політичну систему історичним досвідом, перевіреними часом, традиціями, знаннями та уявленнями, формує національну мрію та національну ідею, яка об'єднує народ у боротьбі за втілення ідеалів і цілей. Етнокультурна система соціуму легітимізує політичну владу, формує лояльне ставлення до неї, заохочує до участі в управлінні державними і суспільними справами, формує національну ідеологію як необхідну основу державної стратегії і тактики та підтримує належний рівень патріотизму.

Оскільки існує два всеохоплюючі (обіймаючи всі сфери суспільного життя) способи самоорганізації – етнічний і національний – і перший є базовим для

другого, то стає зрозумілим взаємозв'язок і співвідношення етно- та націєгенези. З ослабленням політичної самоорганізації, а отже, і національної самоорганізації соціуму, продовжує діяти більш глибокий і стійкий механізм єднання і саморегулювання народу – етнічний. Ось чому, як свідчить історія різних народів світу, етногенез безперервний, а націєгенез може перериватися чи розвиватися стрибкоподібно [19, с. 62-65].

Отже, вони висунули й обґрунтували ідею національного принципу, суть якого полягає в тому, що нація формується і функціонує як процес і результат діалектичного поєднання етнічного і політичного способів самоорганізації соціуму. Цей принцип поєднує головні ідеї етнічної та політичної теорій нації і відкритий для творчого використання засад інших її концепцій, усвідомлення давніх і сучасних фактів націєбуття. В цьому полягає перспектива подальшого проникнення в сутність національного феномену, у т. ч. сенс націєтворчого процесу в Україні.

XVI - перша половина XVII ст. - це важливий період для українського націєгенезу. Саме тоді відбувалися процеси, які визначили особливості розвитку новочасної української нації. Можна вважати, що в цій добі зародилися витoki української національної ідеї, оформилася вперше на українському ґрунті людська особистість у своєрідних та імпазантних постатях Вишенського, Потія, Смотрицького та інших, доказуючи тим самотутність нашої духовної раси.

Тогочасний процес українського націєгенезу був тісно пов'язаний із конфесійним розвитком, оскільки культурно-національне життя в тодішніх умовах часто знаходило вияв у релігійній сфері, зокрема в створенні національно орієнтованих релігійних структур, національних культурно-релігійних цінностей, відповідних традицій та символів.

2. Сучасний стан української етнічної нації

На нинішньому етапі етнонаціонального розвитку в Україні, коли омріяна століттями й багатьма поколіннями борців Українська держава стала

реальністю, національна ідея істотно коригується.

На перший план висувається вже не здобуття незалежності, що неодмінно було головним змістом української національної ідеї, а розбудова засад вже здобутої державності — політичних, соціальних, економічних, духовних. Тобто йдеться про створення модерної цивілізованої держави (а не бюрократично-поліцейського монстра, небезпека чого нині гостро відчувається) — національно орієнтованої, демократичної, правової, політично та економічно самодостатньої. Такий зміст національної ідеї стає основою консолідації нації і суспільства, формування засад громадянського суспільства, утвердження єдності поліетнічної спільноти навколо розв'язання загальнонаціональних завдань, реалізації національних інтересів. І цей зміст національної ідеї — державотворення — стає основою ідеології в сучасному українському суспільстві.

На разі український народ переживає скрутні часи, присутнє непорозуміння між жителями Сходу та Заходу і центральних областей, інтервенція проти територіальної цілісності.

Українська нація, як жодна нація СРСР, постраждала під час окупації України російським комунізмом. Вона вийшла з обіймів „старшого брата” суттєво ушкодженою як фізично, так і морально, духовно. За різними підрахунками. Українська нація за період комуністичного володарювання втратила від 40 до 60 мільйонів осіб. Такі втрати можуть викликати найтяжчі психологічні потрясіння, від яких не завжди можна звільнитися. І тому наша нація залишається переляканою від жахів, які вона зазнала протягом побудови „комунізму” в СРСР. До цього часу українська нація ніяк не може оговтатися від майже столітнього фізичного та тривікового духовного нищення. До цього часу нація не може прийти до тями, не може загоїти рани, отримані тільки за те, що хотіла залишитися самобутньою, якою вона сформувалася протягом багатьох тисячоліть.

За період неволі під російською окупацією, українська нація найбільше постраждала від депопуляції, що призвело до катастрофічного зменшення

українського населення, а також небачене раніше зменшення відтворювання населення. Ця тенденція зберігається й досі. Протягом підневільних часів найжорстокішому нищенню піддавалася українська еліта. Нашу еліту знищували не лише фізично, духовно, а й національно. Асиміляція стала одним із способів позбавити наших видатних науковців національної приналежності. Діти від змішаних шлюбів, як правило, втрачали свою українськість і ставали представниками інших націй, переважно „руськими”. Це був „цивілізований” спосіб яничарства. Нищення українства творилося й загальнонародним психологічним настроєм російського суспільства на всіх його соціальних щаблях: насмішки, приниження, образи, наклеювання ганебних ярликів, втовкмачування почуття неповноцінності і безліч інших способів, що їх застосовував «старший брат» проти українців. Тих же, хто намагався захистити українську націю, – знищували.

Інформаційний простір СРСР був перенасичений вихваланням всього російського, спроби похвалити щось українське жорстоко каралися. Особливо нещадною була руйнація української мови. На жаль, цей процес продовжується й нині, в уже незалежній Україні, бо Росія і надалі домінує в нашому інформаційному просторі. Русифікація України в сучасних умовах набуває шалених темпів без будь-якого спротиву української влади.

Основними національними меншинами в Україні є росіяни та євреї, що себе такими не вважають, бо присилалися вони до нас не працювати на полях чи на заводах, а керувати нами, українцями. І саме нас, українців, вони й досі вважають національною меншиною. Вони і досі нахабно претендують на керівну роль у суспільстві. Вони вимагають другої державної мови, російської, для всіх нацменшин, подвійного громадянства, відверто виступають за недопущення входження України в спільний оборонний комплекс – НАТО (особливо ревними поборниками українства є різні фальшиві доктори табачники, що є лютими ворогами української національної держави, ред.).

Українська сучасна нація – це людність, що залишилася від геноциду, від голодоморів, від репресій, від колективізацій та депортацій. Це неостріляна,

недобита, недопалена живцем, недомордована морально маса людей. Це народ, що 70 років безоплатно працював на Росію, народ, що 70 літ терпів національний гніт, наругу, злидні. Це залишки „українських буржуазних націоналістів”, незважаючи на те, що Україна не мала власної національної буржуазії і досі такої немає. Зрештою, це людність, яка нашпигована агентами іноземних держав: в армії, міліції, в державних органах, освітніх та медичних установах тощо.

З 1991 року і по сьогодні в Україні „законним способом” йде злодійська прихватація всенародного майна, ожебрачення української нації при сприянні влади, антиукраїнської і антинародної влади. Українська влада, – депутати від села і до столиці держави, – безкарно грабують цю ж державу під прикриттям недоторканості, кишенькових суддів, такої ж міліції і прокуратури. Глибока аморальність сучасних інститутів влади обумовлена тим, що 1991-1992 років при владі в Україні залишилася колоніальна російська номенклатура. Влада оголошена демократичною, тобто народною, але народ до влади не допускається. Влада проголошує лібералізм, що виявляється на практиці всездозволеністю для представників усіх гілок влади.

Наша влада, яку багато хто вважає українською, і яка такою не є, не знає багатьох визначальних державотворчих категорій. Сучасна українська влада нелогічно перенасичена представниками національних меншин. Які використовують своє службове становище для власних корисливих цілей і нещадно руйнують українську державність. Особливу тривогу викликає низький рівень інтелектуально-патріотичного потенціалу держави. І це є однією з причин, що знуцання над українською нацією продовжується в умовах незалежної української держави.

Сучасний занепад української національної держави визваний і досить об’єктивними причинами:

- слабкість, а то й відсутність національних лідерів, яких винищив російський комуно-нацизм;

- небажання вчитися майстерності державного управління, а звідси дилетантизм найвищих посадовців без виключення;

- ослаблення самоорганізації нації, що стає причиною занедбаної національної свідомості, відповідальності за своє майбутнє.

Саме тому нинішня Україна й близько не подібна до національної країни, української держави. Ми є космополітичною країною з ухилом до зникнення нації під руйнівним керівництвом нацменів.

Протягом століть відповіддю на питання – що таке нація? – формували свої думки найвидатніші люди планети. З усього сказаного, що нам відомо, найприйнятнішими є такі поняття. Нація – це етнічна спілка однодумців і одномовців, які живуть на своїй території незалежно від того мають чи не мають свою державу. Якщо етнічна спільнота не є однодумцями, а мислить різновекторно, то ця спільнота хвора, розколота і її треба лікувати [2].

В українській суспільній думці того часу простежується своєрідна взаємодія національної та конфесійної свідомості, виявляються суперечності між тогочасною українською національною свідомістю, яка почала формуватися, та консервативними виявами конфесійної свідомості, що сприяла виробленню певних національних стереотипів.

Дослідження проблем взаємовпливу конфесійної та національної свідомості в українській суспільній думці XVI - першої половини XVII ст. має значення не лише для наукового осмислення проблем одного з визначальних періодів української історії, але багато в чому дає зрозуміти подальшу логіку розвитку українського націогенезу, культури, конфесійного, суспільно-політичного життя. Особливо це стосується «козацького періоду» в історії України, без нього важко уявити національне відродження XIX ст.

3. Процес зародження та формування української політичної нації

Аналіз історико-політичного контексту формування української

національної ідентичності дозволяє розглянути специфіку сучасної національної ідентичності та перспективи поширення загальнонаціональної ідентичності на громадян України, що мають різні етнічні, мовно-культурні, регіональні, конфесійні ідентичності тощо. Особливу увагу приділено потребам формування української загальнонаціональної ідентичності, виходячи з вимог забезпечення національних інтересів України: зміцнення державної і національної єдності, забезпечення міжетнічного миру, суспільної інтеграції представників етнічних спільнот, розвитку унікальних етнічних ідентичностей в контексті цілісної загальноукраїнської ідентичності, ліквідації загрози сепаратизму.

Проблема становлення єдиної національної ідентичності громадян України є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як повноцінної нації. Політичний контекст проблематики (необхідність збереження цілісності держави та її зміцнення, становлення громадянського суспільства, знаходження місця країни у системі культурних і геополітичних координат тощо) зумовлює необхідність вироблення адекватної політики щодо кризових явищ, помітних в українській національній ідентичності. Теоретичні та практичні дослідження безпосередньо стосуються проблем зменшення потенціалу сепаратизму, залучення до державотворчого процесу представників усіх етнічних груп, зміцнення можливостей держави у справі протистояння зовнішньому тискові.

Складовою частиною політичної діяльності держави, покликаною регулювати міжнаціональні відносини в різних сферах життя суспільства, є національна політика.

Українська національна ідентичність проходить складний і суперечливий процес становлення. Нині її ознаками є амбівалентність суспільної свідомості, брак консенсусу стосовно базових цінностей, етнопсихологічні та мовно-культурні деформації у свідомості.

Таку ситуацію ускладнюють:

розриви у загальнодержавному комунікативному просторі внаслідок

суперечностей у мовній, ідеологічній сферах;

брак історичних знань або їх викривлене тлумачення і, як наслідок цього, слабкість ідеологічної основи для формування національної ідентичності;

деформація національної і громадянської свідомості, соціальної структури суспільства та невизначеність соціальної ідентифікації в умовах ослаблення суспільства та складових його частин [20].

Отже, на сьогодні в Україні недовикористано ресурси для формування та зміцнення сприятливої для суспільства, держави цілісної національної ідентичності. Тут існують такі пояснення: по-перше, недооцінювання з боку державної влади цього явища; по-друге, надмірний вплив в Україні тих політичних сил, які виступають за консервацію наявного «постколоніального» стану ідентичностей.

Серед основних (фундаментальних) інтересів української держави і політичної нації мають бути:

збереження територіальної цілісності, національної, культурної, мовної тощо самобутності;

подальша консолідація всередині суспільства і нації;

рівноправні і повноцінні відносини з іншими державами і націями.

Таким чином, визрівання єдиної національної ідентичності за збереження й розвитку етнічних, культурних тощо ідентичностей усіх спільнот спроможне значно сприяти зміцненню державної єдності країни, суспільства, істотно посилити державу. Це, у свою чергу, дозволить посилити сприйняття української держави як «своєї» серед представників різних етнічних груп; зменшити або нівелювати можливість виникнення сепаратистських тенденцій серед етнічних груп компактного розселення в Україні; задіяти повною мірою потенціал усіх громадян України. Досягнення таких цілей повністю відповідає інтересам України [20].

Нація – це велика, стала група людей, об'єднаних спільним походженням та історією, мовою, культурою, самосвідомістю та певними інтересами. Нація – це явище історичне, яке виникає на певному етапі розвитку людства. Швидке

формування сучасних націй відбувається у період розвитку капіталістичних відносин. Важливою умовою формування нації є зростання національної самосвідомості: свідомого згуртування та об'єднання дій її різних представників не тільки на ґрунті усвідомлених ними спільних рис або спільного минулого, але й на ґрунті розуміння ними головних національних інтересів і вироблених спільних цілей (визвольної національної боротьби, національного відродження, розбудови національної державності тощо), досягнення яких сприяло б розквіту й зміцненню цієї нації.

Виразниками самосвідомості українського народу на різних етапах його історичного розвитку були Т. Шевченко, М. Драгоманов, М. Грушевський та інші.

На формування української нації вплинув ряд чинників. Однобічне профілювання економіки України і перетворення її на сировинний придаток Росії, поява значної маси незайнятих селян активізувала міграційні процеси. Негативним чинником, що уповільнював процеси становлення української нації, була відсутність власної держави, національної еліти, у руках якої перебували б економічні і політичні засоби консолідації українського народу. Україна була поділена між Російською та Австро-Угорською імперіями. (ї статус як внутрішньої колонії імперій суттєво обмежував розвиток соціальної структури українського суспільства та його національної культури. Переважання в колоніальній адміністрації вихідців із Росії (на сході) або з Польщі (на заході), заохочування переселення російського населення в регіони України з бурхливими темпами промислового розвитку, так само, як і збільшення польського населення в західноукраїнських містах, призвели до русифікації або полонізації міст України. Та оскільки з початком модернізації саме міста перетворюються на арену вирішальних політичних подій, ця обставина суттєво гальмувала розвиток української національної свідомості.

Панування в східноукраїнських містах російської колоніальної адміністрації, а в західноукраїнських – польської, фактично позбавляло українських селян, які розорювались і переселялись у міста, ефективного

соціального й правового захисту, руйнувало їхні надії на можливість утриматися в міському середовищі, витримати соціальну конкуренцію з неукраїнським населенням. Це значною мірою спричинило еміграцію українців-селян за межі України.

Суттєво гальмувала розвиток українців політика етноциду. У 1863 р. було заборонено друкувати українською мовою підручники, читанки і тексти до музичних творів (Валуєвський циркуляр), а в 1876 р. – ввозити в імперію видані за кордоном книжки й брошури українською мовою, а також користуватися нею на сцені (Емський указ). Крім того, русифікація і полонізація міст заважали розвитку української традиційної селянської культури, міської української культури і масовому поширенню її серед українства. Незважаючи на все це, діячі української культури створили чудові зразки в галузі літератури (Т. Шевченко, І. Котляревський, П. Мирний, І. Франко), драматургії і театру (І. Карпенко-Карий, М. Старицький, М. Заньковецька, М. Садовський та ін.), музики (М. Лисенко), образотворчого мистецтва (С. Васильківський, М. Мурашко та ін.). Українська інтелігенція відіграла важливу роль в утвердженні національної самосвідомості свого народу.

Процес консолідації української нації значно прискорився після ліквідації феодально-кріпосницьких відносин у середині XIX ст. Визначальну роль у цьому процесі відіграла та частина українських земель, що відома в історії під назвою Наддніпрянщини. Загалом територія України XIX ст. охоплювала 850 тис. км², із них 9/10 перебувало під владою Російської, а решта – під владою Австро-Угорської імперій. Українське населення Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття бачило в Наддніпрянській Україні свій природний центр, а відтак - прагнуло до возз'єднання з ним, щоб створити єдину соборну (об'єднану) незалежну національну державу [10].

Доктор історичних наук, професор О. Реєнт запропонував продовжити хронологічні межі третього етапу до 1921 р. - тому що саме так, на його думку, можливо розглядати національний рух України «як цілісний процес», аналізувати його закономірності.

Доктор історичних наук Г. Касьянов закликав радикально переглянути хронологічні рамки національного становлення та не обмежувати цей процес XIX - початком XX ст. На його думку, він значно ширший: перший етап тривав з кінця XVIII ст. до кінця 20-х років XX ст., розпочався як «культурницька» течія, перейшов, за схемою М. Гроха, в ідеологічну, а згодом у політичну стадію; другий етап - кінець 1950-х - 1960-ті роки ...виявився у вигляді обережного, лояльного «автономізму» частини партійної еліти; третій етап - друга половина 1980-х - 90-ті роки, вийшов на рівень політичних програм та реалізувався у формі незалежної української держави. Можна було б сказати, що триває й далі...». Науковець вважає, що потрібно замінити термін «національне відродження», терміном «націотворення», оскільки за змістом і за формою українське «національне відродження» було саме творенням нації.

4. Діалектика української етнічної та політичної нації в сучасній українській державі та модель української модерної нації, яка буде сформована згодом

Можна стверджувати, що поняття “етнічна нація” не перекреслює змісту поняття “політична нація” і навпаки: вони, скоріше взаємодіють за принципом доповнювальності, адже, в кінцевому рахунку, жодна нація (в сучасному розумінні) не виникає сама по собі в соціальному просторі, а “виростає” на етнічному ґрунті. Іншими словами, нація як феномен завжди є спільнотою політичною за формою, але етнічною за змістом, хоча цей зміст поступово і набуває нових, відповідних змінам форми. Але, з іншого боку, розводячи поняття “нація” і “політична нація”, обов’язково треба зауважити, що в сучасних умовах збільшення відкритості і свободи людського буття, розгортання тенденції гуманізації, повсюдного прагнення демократизації та дії інших близьких до цих факторів можна використовувати просто термін “нація” в значенні “політичної” – адже, зрештою, образно кажучи, будь-яка державно оформлена спільнота (принаймні маси) прагне демократичного ладу правління. (Ясно, що це припустимо лише в тих випадках,

коли дослідник не зосереджується на розведенні етнічного та політичного різновидів (нації.)

У розвинених країнах Західної Європи концепція політичної нації є сьогодні найбільш поширеною, і це, мабуть, не в останню чергу пов'язане з тим, що саме в цій частині світу відносно рано утворилися національні держави. Приводом, який спонукав до формування цієї концепції, вважається Велика французька революція, під час якої виникла пропозиція щодо створення демократичної конституційно-парламентської держави з рівними правами представників усіх верств населення. Тобто вже того часу термін “політична нація” почали застосовувати для позначення демократичної за формою правління спільноти, що має власну державність. Із поширенням і поглибленням наукового осмислення феномена політичної нації виокремлювалися найрізноманітніші концепції, які за загальним спрямуванням прийнято поділяти на дві групи – модерністські та примордіалістські.

Основною відмінною рисою модернізму від примордіалізму є те, що в рамках модерністських концепцій нація розуміється як продукт індустріального суспільства: модерністи переконані в тому, що процеси націєтворення розпочалися лише в модерну добу (кінець XVIII – початок XIX ст.). Крім того, на відміну від примордіалістів, модерністи приділяють першочергову увагу суб'єктивним чинникам націєтворення, через що модерністські концепції можна також назвати суб'єктивістськими. Модерністську версію націєтворення поділяють, наприклад, такі дослідники, як Б. Андерсон, О. Бочковський, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, К. Дойч, А. Каппелер, К. Келгон, Г. Кон, В. Коннор, Б.

Кравченко, Р. Шпорлюк [16].

Група модерністських концепцій ~~також~~ не є однорідною у своєму складі: залежно від того, вважається модерна нація штучно створеною діями еліти чи такою, що виникає природним чином завдяки солідарності мас, їх поділяють на

конструктивістські та інструменталістські концепції.

Конструктивістський підхід стверджує штучність національних рухів, їх появу внаслідок конструювання націй елітами, які переслідують свої інтереси і використовують на цьому шляху міфи про спільну історичну долю, культурну спорідненість етносів, що беруть участь у творенні нації тощо. Як свідчить приклад останньої концепції, а також приклад теорії нації Е. Гелнера, не кожен націоналістичний розвідку можна чітко віднести до конструктивістських чи інструменталістських, адже іноді дослідники висловлюють думки, що зближують їх і з першою, і з другою підгрупами концепцій. Але очевидною є відмінність і тих, і інших від примордіалістських теорій.

Примордіалістські концепції нації представлені працями таких західних дослідників, як Дж. Армстронг, К. Гіртц, І. Лисяк-Рудницький, Е. Сміт, Е. Шилз та інші. Основна ідея, на якій вони побудовані, стосується того, що нації утворюються не “з нуля”, а “виростають” на основі етнічних спільнот (штучно створених чи реальних); при цьому тяглість, континуїтивність етнонаціонального розвитку забезпечується такими елементами культури, як міфи, символи тощо, які в цьому процесі якісно змінюються, особливо в період становлення нації.

Слід зазначити, що в українській націоналістичній примордіалістській версії є більш поширеною, на відміну від західної, де більша частина вчених поділяють модерністські установки. Але, на відміну від західних примордіалістів, більшість українських дослідників цього напрямку не підтримують ідеї про те, що етнічна спільнота, на основі якої формується нація, може бути сконструйованою штучно. Навпаки, фактор безперервності в процесах етнонацієгенези часто перебільшується чи абсолютизується, а поширена думка про органічність елементів культури, які забезпечують таку історичну континуїтивність, повністю заперечує їх конструктивістське значення. Послідовники примордіалістського підходу розглядають етнонаціональні спільноти і як соціальні, і як кровно-родинні, у зв'язку з чим усі

примордіалістські концепції можна поділити на два напрями: соціобіологічний (наприклад, Л. Гумільов, Л. Залізник) та еволюційно-історичний (Ю. Бромлей, А. Пономарьов та ін.). Важко заперечити, що і примордіалістські, і модерністські концепції продукують у суспільну свідомість окремі значущі пізнавальні моменти, через що в літературі були спроби для збереження конструктивних ідей “примирити” ці різноспрямовані підходи шляхом розведення понять. У цьому зв’язку “етнос” зазвичай зіставляється з “нацією”, при цьому етнос розуміється примордіально, як історично-природний феномен, а нація – конструктивно-інструменталістським чином. Загалом же проведений аналіз примордіалістських і модерністських концепцій дозволяє зробити висновок, що кожен із цих напрямів відзначається певною достовірністю та системою аргументів на свою користь. Ці підходи до розуміння нації відбивають різні аспекти цього багатогранного соціального феномена і можуть розглядатися як такі, що доповнюють один одного, разом створюючи насправді комплексну повномасштабну картину. У реальній дійсності, для ефективного тривалого функціонування й прогресивного розвитку національної спільноти необхідні як природні об’єктивні передумови (про які йдеться в примордіалістських концепціях), так і цілеспрямована діяльність членів самої нації, в першу чергу, національної еліти (що постає основою націєтворення в модерністських концепціях). Адже почуття національної єдності (на відміну від етнічної) не стільки виникає стихійно (з подібного життєвого досвіду, спільності території тощо), скільки формується цілеспрямовано засобами ідеологічного та просвітницького впливу. Однак декларована ідеологами єдність на основі спільної держави і загальнозначущої мети не “приживеться” в широкому загалі, якщо не матиме природного об’єктивного підґрунтя.

Крім примордіалістського і модерністського напрямів, усі існуючі сьогодні концепції нації та націєгенези можна поділити на групи за тією ознакою, яка вважається дослідниками визначальною для самого факту існування нації. Якщо охопити всі погляди з цього приводу, слід виділити такі групи концепцій:

психологічні, культурологічні, етнологічні, історико-економічні, етатистські та етносоціологічні (етносоціальні).

Другим етапом розвитку психологічних концепцій націєгенези, за В. Вілковим, була “психологія народів” (друга половина XIX – початок XX століть), представлена Г. Штейнгалем, М. Лацарусом, Г. Лебоном, А. Фульє, В. Вундтом, Г. Шпетом та іншими, яка поступово трансформувалася в культурну антропологію, етнографію та етнопсихологію [16].

І свідомість, і самосвідомість можуть бути як індивідуальними, так і суспільними за природою. Для того, щоб провести чітку межу між цими термінами для позначення національних атрибутів, насамперед, необхідно звернутися до філософського тлумачення категорій “свідомість” і “самосвідомість”.

Вочевидь, немає кардинальної суперечності: з одного боку, самосвідомість дійсно є складовою свідомості, але найбільш складною – і таким чином найвищою – її складовою. Тим більше, коли йдеться про національну самосвідомість, то сучасна наука не знає вищих ступенів.

Корені етатистських концепцій сягають часів Великої французької революції, події якої обумовили і їх зміст: етатистське тлумачення нації ґрунтується на ототожненні її з державою, тобто нація тут розуміється як державно оформлена людська спільнота. Слід наголосити: незважаючи на те, що етнологічна концепція нації характеризується значним недоліком, адже не виявляє сутнісних відмінностей національних спільнот від донаціональних, вона відстоює дуже корисний погляд стосовно того, що нації не виникають “з нуля”, а потребують для свого становлення етнічного підґрунтя.

Іншого відтінку історико-економічна теорія нації набула в роботах засновників матеріалістичної діалектики. Щоправда, національне питання було для К. Маркса та Ф. Енгельса другорядним, адже вони зосереджувалися на закономірностях капіталізму і класової боротьби, взаємин буржуазії і

пролетаріату тощо, тому й не мали чіткої теорії нації, лише окремі погляди, що супроводжували основну концепцію. Так, вони називали націю історичною категорією для позначення феномена, що виникає внаслідок розвитку капіталізму й головними умовами формування якого є спільні економічні зв'язки та спільні класові інтереси (ознаками нації також вважалися територіальна цілісність і спільна літературна мова). Однак конституюватися як нація, згідно поглядів Маркса і Енгельса, може лише пролетаріат – так нація в діалектичному матеріалізмі стає національною класовою спільнотою, замість прийнятої в інших концепціях загальнонаціональної [16].

Теорія нації М. Вебера поєднує в собі елементи культурологічного та етатистського підходів, так само, як і теорія Г.Сетон-Уотсона. До того ж, немає великого сенсу в тому, щоб намагатися виділити якусь одну ознаку, що є визначальною для факту існування нації. Це не є конструктивним у контексті колосального різноманіття народів у світі та різної забарвленості їх історії. Тому набагато важливіше в кожному конкретному випадку з'ясувати, який саме фактор відіграв вирішальну роль у формуванні тієї чи іншої нації і яку роль відіграли інші чинники. Для цього передусім необхідно окреслити все різноманіття визначальних рис феномена нації, які виділяються в різних концепціях. Завдяки аналізу останніх можна виділити такі різноманітні характеристики нації, що виділяються представниками окреслених течій: національна психологія (національний характер, національна душа тощо), воля, національна самосвідомість, спільність культури й мови, наявність власної держави, демократичний устрій, спільність території та історії (чи етнічного минулого), спільність економічного життя, соціальні взаємодії.

Однак у цьому переліку не виокремлено ще одну рису, яку неможливо не назвати як сутнісну для феномена нації – це націленість на спільне майбутнє. Частина дослідників (незалежно від концептуальної специфіки) час від часу вказують на цю ознаку, проте не розробляють достатньою мірою цієї думки, щоб можна було виокремити відповідний напрям теорій нації. У цілому, проведений аналіз різноманітних концепцій природи національних

спільнот, що максимізують значення того чи іншого фактора виникнення націй, дозволяє сформулювати цілий перелік рис, які ті чи інші автори вважають визначальними. З одного боку, це об'єктивні риси: спільність економічного життя, ринкові відносини, наявність власної держави, демократичний лад правління, спільність території, єдина культура (і мова як її складова), спільна історія, соціальна взаємодія; з іншого, – суб'єктивні: національний характер і психологія, національна самосвідомість, воля, націленість на спільне майбутнє. Уважне осмислення дозволяє побачити, що значна частина цих рис не вирізняють націю з-поміж інших людських спільнот (характерних для попередніх етапів розвитку людства), а саме: спільна територія, спільність економічного життя, спільність історії, культури та мови. Крім того, наприклад, спільність культури не варто відносити до таких ознак, адже національна культура формується поступово в процесі визрівання нації, її тривалого становлення, але початком самотворення національна спільнота далеко не завжди завдячує єдиній культурі. Мова не є такою рисою, спільність чи одноманітність якої визначає факт виникнення нації, адже нація є занадто складним і багатoeлементним феноменом, щоб в її рамках було можливим виключити всі інші мови внутрішньоструктурних комунікацій, крім державної. Тим більше, приклади Канади і Швейцарії не дозволяють віднести єдність державної мови до сутнісних рис політичної нації. Спільність економічного життя й культури є, скоріше, наслідком націєтворчих процесів, хоча в деяких випадках вони стають їх каталізаторами. Немає потреби окремо виділяти національну психологію, національний характер, національні інтереси, адже вони тісно пов'язані з національною самосвідомістю. Також неправомірно включати ринкові відносини до переліку сутнісних рис нації, адже це означало б заперечення можливостей існування націй в докапіталістичний період, що не здобуло поки що достатньої наукової аргументації. Крім того сьогодні, в епоху глобалізації, міжнаціональний ринок настільки тісно поєднує між собою окремі національні держави, що економічний критерій більше не є ознакою “окремішності” націй. Стосовно волі як визначальної риси нації варто

конкретизувати, що націю вирізняє саме воля до політичної самоорганізації, адже і племена, і роди, і народності своїм існуванням певною мірою завдячують волі до спільного життя (хоча ця воля здебільшого була обумовлена необхідністю захищатися від несприятливих стихійних природних факторів). Таким чином, лише кілька ознак слід вважати визначальними для феномена політичної нації – тільки ті, що виділяють її специфіку порівняно з іншими формами самоорганізації людських спільнот. Важливо, що ці визначальні риси нації є тісно взаємопов'язаними і функціонують як єдине ціле, зумовлюючи одна одну: воля до політичної самоорганізації → національна самосвідомість → держава з демократичним ладом правління → націленість на спільне майбутнє. При цьому важливо підкреслити, що черговість об'єктивного прояву цих специфічних ознак може бути різною для окремих націй, спільним для всіх залишається тільки їх спектр. Однак методологічна проблема полягає не в тому, щоб сформулювати задовільне для всіх дослідників визначення нації, а в тому, щоб узгодити перелік основних індикаторів націєтворення, або сутнісних рис нації – тобто тих явищ, наявність яких дозволяє визнати факт появи конкретної нації на світовій арені – і сформувати таким чином парадигму принаймні вітчизняної націології. Процес такого узгодження буде тривалим, але можливим, на користь чого свідчать спроби знайти консенсус між примордіалістським і модерністським підходами, що з'явилися останніми роками в науковій літературі.

Дійсно, процеси відпрацювання чітких критеріїв поняття “нація” та створення аналітичних моделей націєгенези характеризуються надзвичайною суперечливістю та багатоманітністю кутів зору. При цьому плюралістичне співіснування різноманітних, часто конкуруючих концепцій має як позитивне, так і негативне значення: з одного боку, воно перешкоджає догматичному осмисленню і забезпечує виявлення всіх аспектів багатовимірного феномена нації, з іншого ж, – заважає поглибленню знань про націю в тому випадку, коли дослідники відкидають праці тих колег, які дотримуються інших моделей

національного буття. Саме цим пояснюється необхідність комплексного підходу, на якому ґрунтувався проведений історичний аналіз концепцій нації та націєгнези, але, як було показано, і цього виявляється недостатньо. Складність нації як феномена і неможливість звести кількість визначальних для неї рис до однієї-двох вимагає також застосування системного підходу. До цього спонукає і те, що сформований перелік сутнісних рис політичної нації можна уявити у вигляді процесу (воля до політичної самоорганізації → національна самосвідомість → держава з демократичним ладом правління → націленість на спільне майбутнє), адже процесуальність є однією із загальноновизнаних ознак системного буття.

Крім аналізу можливості чи необхідності розгляду нації як соціальної системи, необхідно виконати ще одне завдання: оскільки в даному підрозділі аналітичний пошук зосереджувався здебільшого на з'ясуванні сутнісних рис політичної нації як феномена, то не було достатньо можливостей для висвітлення її динамічної природи. Але ж думка про процесуальність існування нації є дуже важливою і конструктивною, особливо з точки зору філософії, або, за О. Бочковським, націософії (адже дати статичний зріз національного буття в певний момент під силу лише соціологічним дослідженням з їх інструментарієм).

Проте вже окремі умовиводи, сформовані в процесі проведеного аналізу, наштовхують на опрацювання погляду, що нація існує виключно у формі постійного процесу націєтворення, через що методологічна призма її дослідження повинна включати потенціал не тільки системного, а й синергетичного підходу. І попереднє розуміння політичної нації, яке можна сформулювати на основі виділених сутнісних рис, говорить про її динамічний характер: політична нація – це утворена на основі етнічних груп соціальна спільнота, специфічними рисами якої є певний рівень національної самосвідомості та воля до політичної самоорганізації, що обумовлює формування держави з демократичним ладом правління і націленість на спільне майбутнє. Користуючись цією проміжною дефініцією, можна наразі перейти до

аналізу процесів націєтворення та можливостей застосування до їх дослідження системного і синергетичного підходів [16].

Незважаючи на більш-менш викристалізований досвід державотворення, Україна сьогодні багатьма політологами позначається як посткомуністична держава. Це говорить про те, що країна і донині знаходиться на перехідній стадії визначення шляху свого національного становлення. Заполітизована та обмежена рамками комуністичної концепції «злиття націй», за якою всі нації у радянському союзі асимілюють і створюють єдине середовище «радянський народ», радянська українська історіографія не могла об'єктивно висвітлювати процеси «націогенези», «етногенези» та доволі негативно трактувала дослідження, представлені М. Грушевським, М. Аркасом, істориками діаспори - Д. Дорошенко, Д. Донцовим, В. Липинським, В. Винниченко.

Висновки

На основі трактування національного принципу розкрито теоретико-методологічні засади діалектики етнічної та політичної націй у державі з поліетнічним складом населення і досліджено засади взаємозв'язку та взаємодії етнічної та політичної націй у поліетнічній державі, в тому числі в Україні.

Подальше дослідження діалектики етнічної та політичної націй в умовах новостворених поліетнічних держав вимагає зосередження уваги на таких теоретико-методологічних питаннях як з'ясування особливостей змішаних типів націй (етнополітичних), забезпечення оптимального для даних історичних умов співвідношення етнокультурної та політичної самоорганізації соціуму, дослідження ролі держави та інститутів громадянського суспільства в конвергенції етнічної та політичної моделей нації в модерну спільноту, що характеризується високим рівнем національної самосвідомості, активною громадянською позицією і відповідальністю її членів.

Список використаних джерел

1. Брас П. Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / П. Р. Брас // Націоналізм. Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 262–267.
2. Белебега І. Сучасний стан української нації / І. Белебега // Politiko. Блоги / Блог користувача Гопка Володимира. – Харків. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.duhvoli.com.ua/index.php?article=391>.
3. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм : пер. з англ. / Е. Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
4. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України : проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 490 с.
5. Каменка Ю. Політичний націоналізм : еволюція ідеї / Ю. Каменка // Націоналізм. Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 216–234.
6. Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? / В. Кафарський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 44–54.
7. Кот В. С. Концептуалізація політичного сообщества / В. С. Кот // Поліс. – 2006. – № 1. – С. 104–109.
8. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз) : монографія / І. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 392 с.
9. Майборода О. М. Нації етнічні та політичні : оманливе розрізнення / О. М. Майборода // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 15–22.
10. Навчальні матеріали онлайн. pidruchniki.website. 2010 – 2018. Становлення української нації.

11. Панов П. В. Политическое сообщество и институционализация / П. В. Панов // Полис. – 2007. – № 1. – С. 94–103.
12. Ренан Е. Що таке нація? / Е. Ренан // Націоналізм. Антологія / упорядн. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 107–120.
13. Рудакевич О. М. Національний принцип : етнополітична концепція нації : монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.
14. Рудакевич О. М. Етнічний принцип самоорганізації людства / О. М. Рудакевич // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 79. – С. 92–101.
15. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
16. Соціально-філософський контекст концепту політичної нації. http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/60.html.
17. Степико М. Українська політична нація : проблеми становлення / М. Степико // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 19–29.
18. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. ; за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2006. – 632 с.
19. Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. – К.: НІСД, 2012. – 384 с.
20. Хорошилов О. Українська політична нація : сценарій конституювання/ О. Хорошилов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 23–30.
21. <https://dovidka.biz.ua/formuvannya-ukrayinskoyi-politichnoyi-natsiyi/> Довідник цікавих фактів та корисних знань. dovidka.biz.ua. J. G. (Джей Джи). Людина і світ. Формування української політичної нації.

Відформатовано: Шрифт: (за промовчанням) Times New Roman, (Східна Азія) китайська (КНР), (інший) українська, кернінг від 1,5 п

Код поля змінено